

Кенжебаев Д.О.

КОТОРМОНУН АЙРЫМ ГРАММАТИКАЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

Кенжебаев Д.О.

НЕКОТОРЫЕ ГРАММАТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПЕРЕВОДА

D.O. Kenzhebaev

SOME GRAMMATICAL ISSUES OF TRANSLATION

УДК: 800.7 (075)

Макалада которуу практикасындагы грамматикалык трансформация маселеси каралат. Атап айтканда, түп нуска тексттеги сүйлөмдөрдүн турпаттарынын котормо текстте сакталышына байланыштуу проблемалар козголгон. Которууда сүйлөмдөрдүн мазмундук жана формалдык турпатын түп нускадай берилишине котормо тексттин интонациясынын ритминин сакталышы түздөн-түз байланыштуу. Ал эми мындай талап эквиваленттүүлүккө жетүүнүн шарты катары эсептелет.

Негизги сөздөр: котормо, түп нуска, грамматика, сүйлөм, трансформация, эквиваленттүүлүк, бирдик.

В данной статье рассматривается вопрос грамматической трансформации перевода. В частности, затронуты проблемы сохранения форм предложений оригинала при переводе. Адекватность интонации, ритма оригинала и перевода зависит, в первую очередь, от сохранения формы, а следовательно и содержания в них предложений. А подобное требование является условием достижения эквивалентности.

Ключевые слова: перевод, оригинал, грамматика, предложение, трансформация, эквивалентность, единица.

This article deals with the question of the grammatical transformation of a translation. In particular, the problems of preserving the forms of original sentences in the translation are touched upon. The adequacy of intonation, the rhythm of the original and the translation depends, first of all, on the preservation of the form, and hence the content in them of the proposals. A similar requirement is a condition for achieving equivalence.

Key words: translation, original, grammar, sentence, transformation, equivalence, unit.

Окумуштуулардын басымдуу көпчүлүгү котормонун негизги бирдиги катары сүйлөмдү кароо керектигин белгилешет. Анткени котормодо оригинал тексттеги сүйлөмдөрдүн мазмундук жана формалдык турпатынын максималдуу эквиваленттүүлүгүн сактап калуу маселеси менен котормонун сапатына тиешелүү проблемалардын бүтүндөй катары байланышкан. Маселен, которууда оригиналдын сүйлөмдөрүнүн көлөмүнүн кыска сүйлөмдөрдүн кыска, узун сүйлөмдөрдүн узун турпатында сакталышына котормо тексттин интонациясынын, ритминин сакталышы түздөн-түз байланыштуу. Ушул өзгөчөлүктөрдөн улам котормонун көпчүлүк теоретиктери которууда сүйлөмдүн сакталышын зарыл деп эсептешип, котормонун негизги бирдиги катары сүйлөмгө токтолушат. Мындай пикирдин жактоочулары катары Л.Соболев, Е. Эткинд, М.Морозов, Ю.Сорокин сыяктуу окумуштууларды эсептөөгө болот. Маселен,

Ю.Сорокин “Прозаны которуунун айрым маселелери” деген эмгегинде жогоруда сөз болуп жаткан маселеге байланыштуу мындай мазмундагы пикирин айтат: “Түп нуска тексттин татаал түзүлүштөгү бирдиктерин оригиналдагыдай которуу керекпи же аларды өзүнчө сүйлөмдөргө ажыратып берүү оптималдуубу? - деген суроо талаш маселе бойдон калууда. Менин жеке пикиримде, оригиналдагы татаал түзүлүштөгү синтаксистик конструкциялар, эң оболу, автордун ой жүгүртүү бөтөнчөлүгүнө, ал тандап алган стилдик өзгөчөлүккө байланышып, салыштырып айтканда, бутактуу даракты элестетет. Андыктан татаал конструкциялардын тулкусундагы жандуу, органикалык байланыштагы бөлүктөрдү жасалма жол менен ажыратып бөлүү, автордун сүрөттөө ыкмасынын, стилдик индивидуалдуулугунун кунарын качырат” [Сорокин Ю., 1977, 64]. Албетте, мындай маанайдагы пикирди которуунун постулат принциби катары бир жактуу кабыл алууга болбойт. Себеби трансформациялоонун чечмелеп которуу, түшүндүрүп, баяндап которуу, кошумчалап которуу, түшүрүп (элиминациялап) которуу, компенсациялап которуу, адаптациялоо, орун алмаштырып которуу сыяктуу бир топ түрлөрүн карап чыкканыбызда, мазмунга багыт алып, б.а., котормодо мазмундук бүтүндүктү сактоого багыт алып которууда сүйлөмдөрдүн сырткы турпаттарынын сакталышы дайыма эле ишке аша бербестигин көрөбүз. Ал эми сүйлөмдөрдүн сырткы турпатын сактап которууга багытталган “сокур” аракетке жетеленүү котормодогу формализме алып келе тургандыгын төмөндөгү мисалдар аркылуу тастыктоого болот. Мисал иретинде афоризмдердин соңку котормолорунун бири катары доцент А.Жапановдун “Афоризмдер” деген эмгегинде Сервантестин: **“Говорить не думая, все равно, что стрелять не целясь”** деген афоризми **“Ойлонбой сүйлөгөн, баары бир мээлөбөй аткандай эле”** деп которулган. Мында байкалып тургандай, котормочу оригинал сүйлөмдүн сырткы турпатын сактап которууга аракет жасаганы менен, кыргыз тилиндеги котормо сүйлөм кыргыз тилинин синтаксистик нормасына ылайык келбей, түшүнүксүз болуп калган десек да болот. Мунун негизги себеби катары лексика-семантикалык жактан трансформациялоо аспектинен алганда, **“все равно”** деген сөз контекстте **“баары бир”** маанисинде эмес, **“барбар”**, **“тете”** маанисинде келип жаткандыгын түшү-

нүү кыйын эмес. Ал эми грамматикалык жактан алганда, орун алмаштыруу аркылуу трансформациялоо ишке ашырылбаган. Себеби биз сөз кылып жаткан **“все равно”** деген сөз орус тилиндегидей салыштыруу, салмакташтыруу маанисин берүү менен сүйлөмдүн ортосунан орун албастан, кыргыз тилинде **“бар-бар”**, **“тете”** манисинде келип, б.а., орун алмашуу аркылуу трансформацияланып, сүйлөмдүн аягынан орун алуу менен, толук маанилүү сөзгө жалгашып, тутумдаш баяндоочтун курамында келиши керек эле. Демек, сөз болуп жаткан сүйлөмдүн кыргыз тилиндеги котормосуна альтернативдүү котормо вариант катары: **“Ойлонбой сүйлөө мээлебей атканга тете”** деген котормо сүйлөмдү сунуштоого болор эле. Ушул эле эмгекте Кармен Сильванын орус тилиндеги: **“Афоризм как пчела: тут и душистый мед и ядовитое жало”** деген учкул сөзү А.Жапанов тарабынан: **“Афоризм-аарыдай: анда алтын бал дагы, уу ийнеси дагы”** - деп таржымаланган. Бул котормодо дагы оригинал сүйлөмдүн формасын сактап которуунун формалдуу аракетинен улам, которуунун зарыл болгон трансформациялык амалдарынын аткарылбай калгандыгы ачык эле көрүнүп турат. Атап айтканда, лексика-семантикалык планда алганда, орус тилиндеги **“душистый”** деген сөздүн котормосу **“жыпар жыттуу”**, **“жыты аңкыган”** деген сөздөр экендигине карабастан, кыргыз тилине **“алтын”** деп которулган. Ал эми грамматикалык өңүтөн алып караганда, кыргыз тилинде мисалга алынып жаткан сүйлөм грамматикалык түзүлүшүнө карай чечме сүйлөм же болбосо чечмелеме маанилеш байламтасыз кошмо сүйлөм [Иманов, 2009, 358] экендиги жана чечме сүйлөмгө коюлуучу тыныш белгилер талаптагыдай коюлганы менен, багыныңкы сүйлөмдөрүн баяндоочтору катышпай, натыйжада сүйлөмдөгү негизги ой жыйынтыкталган эмес. Ал эми кыргыз тилинин грамматикалык эрежесине ылайык, чечмелеме маанилеш багыныңкысыз татаал сүйлөмдөрдүн тутумундагы ар бир жөнөкөй сүйлөмдүн грамматикалык объектиси (сүйлөм ээси) болушу зарыл шарт эмес: айтылуучу ойдун талабына ылайык сүйлөм ээси ар бир сүйлөмдө айтылышы мүмкүн же бардык сүйлөмдөргө тиешелүү бир гана орток ээ болушу да мүмкүн. Ал эми баяндооч сөз болуп жаткан сүйлөмдөрдө толук катышат. Маселен, орток ээ катышкан сүйлөмгө мисал иретинде: **“Чындык - чалкан: коркконду чагып алат; коркпогонго тийбейт [М.Сафид]”** сыяктуу конструкциядагы сүйлөмдөрдү, ал эми багыныңкы сүйлөмдөрдүн ар биринде баяндоочтордун катышып калган типтеги сүйлөмдөргө: **“Адам бардык жактан татынакай болсун: анын жүзү жарык болуп, ичи таза, ою тунук, сырты сымбат болууга тийиш [А.Чехов]”** деген сүйлөмдү келтирүүгө болот (Иманов, 2009, 359). Демек, кыргыз тилиндеги чечмелеме маанилеш байламтасыз татаал сүйлөмдөрдө негизги сүйлөмдүн маанисин толуктоо, кенен маалымат берүү кызматын аткарган багыныңкы сүйлөмдөрдүн грамматикалык объектисинин (сүйлөм ээсинин) катышкан катышпагандыгына карабай, алардын баяндоочторунун болуусу

зарыл шарт экендигин баса белгилемекчибиз. Ал эми биз мисалга алып талдап жаткан котормодо мындай шарт, б.а., кыргыз тилинин грамматикалык бөтөнчөлүгү эске алынбай, тагыраагы, багыныңкы сүйлөмдөрдүн бандоочтору катышпай калган (**Афоризм-аарыдай: анда алтын бал дагы (?), уу ийнеси дагы (?)**). Демек, айтылгандарды эске алуу менен, Кармен Сильванын орус тилиндеги: **“Афоризм как пчела: тут и душистый мед и ядовитое жало”** деген афоризмин: **“Афоризм - аарыдай: анын жыты аңкыган балы да бар, уулуу ийнеси да бар”** деп котормок, түшүнүктүү да, кыргыз тилинин синтаксистик нормасына ылайык да келмек деген пикирди айтмакчыбыз. Арийне, оригиналдагы сүйлөмдөрдүн сырткы турпаты менен ички маңызын котормодо сактап берүү маселеси билинбеген, бирок маанилүү проблемалардын бүтүндөй комплексин кучагына алат. Мындай проблемаларга, эң оболу, котормо процессине кириптер болгон эки тилдин спецификалык бөтөнчөлүктөрүн, грамматикалык трансформациялоолор (орун алмаштыруу, алмаштыруу, кошумчалоо, түшүрүп которуу), сүйлөм мүчөлөрүнүн орун тартиби боюнча котормо тилде жайгаштыруу сыяктуу бир катар проблемаларды киргизүүгө болот. Демек, мазмундук жана грамматикалык талаптардын зарылдыгына ылайык, которуу процессинде сүйлөмдөр бир татаал сүйлөмгө биригип, же тескерисинче, жөнөкөй сүйлөмдөргө ажыратылып которула бериши ыктымал. Маселен, түп нускадагы татаал сүйлөмдөрдүн жөнөкөй сүйлөмдөргө ажырашын окумуштуу Р.А. Юсупов өзүнүн Казань шаарынан жарык көргөн **“Введение в теорию и практику перевода”** деген эмгегинде төмөндөгүдөй себептерге байланыштырып түшүндүрөт:

1. оригиналдагы сүйлөмдөрдүн синтаксистик структураларынын бөтөнчөлүгү;
2. которула турган тилдеги сөз айкаштарынын маанилик структураларынын өзгөчөлүгү;
3. оригиналдагы сүйлөмдөрдөгү сөздөрдүн маанилик аналогу же эквивалентинин котормо тилде жоктугунан улам аларды түшүндүрүү, чечмелөө, парафразалоо;
4. түп нускадагы сүйлөмдөрдөрдүн жанрдык-стилистикалык спецификасы;
5. оригиналдагы сүйлөмдөрдөрдүн кош пландуулугу [Юсупов, 1988, 25].

Ал эми ушул эле жагдайдын тескери көрүнүшү, б.а., түп нусканын жөнөкөй сүйлөмдөрүн которууда татаал сүйлөмдөргө бириктирүү маселеси окумуштуулар В.Н. Комиссаров, Я.Рецкер, В.И. Тарховдор тарабынан төмөндөгүдөй өбөлгөлөрдөн:

1. грамматикалык трансформациялоо зарылдыгынан;
2. сүйлөмдөрдөрдүн ортосундагы тыгыз логикалык байланыштардан;
3. стилистикалык мүнөздөгү өзгөчөлүктөрдөн улам келип чыгаары белгиленген [Комиссаров, 1980, 50].

Биздин пикирибизде, которууда сүйлөмдөрдөрдүн биригиши же тескерисинче, жөнөкөй сүйлөмдөргө ажырашы которула турган тексттин спецификасына жана ал спецификадан келип чыккан мазмундук жана лексика-грамматикалык трансформациялоо зарылчылыктарына байланыштуу. Мындан тышкары бир тилдеги тилдик каражаттарды которууда аларды котормо тилде кыскартуу, же тескерисинче, кошумчалап, чечмелеп берүү сыяктуу трансформациялоо аракеттеринин тандалышы ал тилдик каражаттардын ошол тилдеги узустук туруктуулугуна, семантикалык катмарлануу мүмкүнчүлүгүнө, берген маанилик ассоциацияларына жана башка лингвомаданий жагдайларга да байланыштуу болору анык. Маселен, кыргыз тилиндеги: **“Туулганына сүйүнбөй, турарына сүйүн”** деген макалда сөз бала жөнүндө болуп жаткандыгын кыргыз улутундагы адам макалда **“бала”** деген сөз орун албаса деле жакшы түшүнөт, б.а., бул макал кыргыз улутундагы адам үчүн узустук туруктуулукка ээ болуп калган десек да болот, ал эми сөз болуп жаткан макалды орус тилине которууну лексикалык кошумчалоолорсуз, чечмелеп, түшүндүрүүсүз ишке ашыруу кыйынчылыктар менен коштолушу мүмкүн. Маселен, макал Б.С. Шамбаева жана А.С. Иптарова тарабынан: **“Не радуйся, что ребенок родился, а радуйся, когда он вырастет”** деген вариантта которулган [Шамбаева, Иптарова, 2008, 126]. Орус тилиндеги котормодо **“туулганына”** деген бир сөз **“что ребёнок родился”** деген тилдик каражаттардын кошумчаланышы, ал эми **“турарына”** деген сөз **“когда он вырастет”** деген тилдик каражаттар аркылуу которулгандыгын көрдүк. Ушул өңдүү эле **“Керегем сага айтам келиним сен ук”** деген макал белгилүү котормочу Н.Гребнев тарабынан: **“Я дочери даю урок, мол дочь плоха, но нехитрый мой намек, пойми сноха”** деген вариантта которулган. Оригиналдагы **“керегем”** деген лексема котормодо таптакыр эле орун албай, анын ордуна **“дочери”** деген сөз, ага кошумча **“...даю урок, мол дочь плоха”** деген синтаксистик конструкция дагы кошумчаланган. Мындан тышкары чечмелөө, түшүндүрүү максатында киргизилген трансформация катары **“но нехитрый мой намек”** деген сөз тизмегин да эсептөөгө болот. Же болбосо **“Карга баласын аппагым дейт, кирпи баласын жумшагым дейт”** деген макалды аты аталган котормочу: **“Ворона напевает вороненку: “мой беленький”, ежиха говорит ежонку: “мой мягенький”** деп которулушунда да жогорудагыдай кошумчалоо трансформациялары орун алган. Маселен, оригиналдагы **“дейт”** деген лексема **“напевает”** болуп которулуп жаткандыгын, ошондой эле орун алмаштыруу трансформациялары да болгондугун айтууга болот. Келтирилген бул мисалдардан көрүнгөндөй, которууда сүйлөмдөрдүн биригишин же ажырашын ар бир конкреттүү которуу кырдаалы аныктайт. Ошол себептүү котормо теориясынын дедуктивдүү, эвристикалык жана операциялык илимий тармак экендигин окумуштуулар бир ооздон белгилеп жүрүшөт.

Демек, сүйлөмдү котормонун негизги орток бирдиги катары эсептөө дагы башка тилдик каражаттарды бирдик катары эсептөө сыяктуу эле салыштырмалуу пикир экендигин белгилемекчибиз. Андыктан котормонун бирдиги дегенибизде которулуп жаткан тексттин тулкусундагы бардык тилдик каражаттарды эсептөө керектиги туурасындагы пикирге кошулуу менен, ар бир которуу кырдаалында тилдик каражаттардын которулушу ар башкача актуалдашары, ошол эле учурда фонема менен графемадан тартып, текстке (терминдик эмес маанисинде) чейинки тилдик каражаттар котормонун бирдиги катары эсептелери туурасындагы жыйынтыкка келүүгө болот.

Адабияттар:

1. Жапанов А. Афоризмдер. - Б., 2011.
2. Иманов А.И. Кыргыз тилинин синтаксиси. - Б., 2009.
3. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. - М., 1977.
4. Сорокин Ю.А. Художественная и историческая трансляция культуры // Национально-культурная специфика речевого поведения. - М., 1977.
5. Шамбаева Б.С., Иптарова А.С. Кыргызча-орусча-англисче макал-лакаптар. - Б., 2008.
6. Юсупов Р.А. Введение в теорию и практику перевода. - Казань, 1988.

Рецензент: д.филол.н., профессор Мусаев С.Ж.